

# Yenisi çıkana kadar eski kimliğinizle idare edeceksiniz

Ünal Özmen<sup>1</sup>

*Kapitalizm, sınıfsal eşitsizlikler hariç; mikro kültürlerin önemine vurgu yapan, etnik ve dini yapıları önemli bulduğu izlenimi yaratan yeni bir dil ve politika geliştirdi. Ulus devlet sürecinde burjuva kültürü tarafından baskılanmış “kültür” kalıntıları ve ritüellerinin arkeolojik değeri, halkın heyecanını artırır, zevk almasını sağlardı. Böylece, ulus devletlerin egemen milliyetine ait ortak kimliğinin temsil gücünü sorgulayan etnik ve dini gruplar, keşfettiği kendine ait olanı, yeni kimliği olarak benimseyebilir ve ulus devletin ortak amaçlarına yabancılaşabilir, meşru bulmadığı kimliği yerine kültürel değerlerini kendini tanımlayan kimlik olarak kullanabilirdi. Kapitalizmin mikro kültürleri ve dini yüceltmesi, hem toplumun her hücresiyle iletişim geliştirmesini hem de ulus devletle gireceği hesaplaşmada yerel müttefikler bulmasını sağlayacaktı.*

---

<sup>1</sup> ozmenu@gmail.com

Kapitalizm, bireye, kendinden önceki toplumsal düzenin (feodalizm) tanrısal kimliğinin yerine, onu ait olduğu toplumla tanımlayan yeni bir kimlik vermişti. Bu kimlik, bireyi, bir hikâye (tarih) ile birbiriyle bağdaştırılan büyük toplulukla (millet) ilişkilendiriyordu. Birkaç on yıl önce neoliberalizm, 1789 tarihli bu kimliği toplatma gereği duydu. Fakat yerine yeni bir toplumsal kimlik tanımı da getirmedi. Bunun yerine her bir bireyin/toplumun, kendini hissettiği gibi tanımlamasını öneriyor. Kimileri eski (ulusal) kimliğini kullanmada ısrar ederken önemli bir kesim bunu bireysel özgürlüğünün tanınması olarak gördü. Nedense, bu yeni durumu özgürlük alanının genişlemesi olarak görenler, kendilerini yeniden tanımlayacakları değerler keşfetme yerine çok daha önce kaybetmiş oldukları (dinsel) kimliklerini aramaya koyuldular. Bu ara, egemen milletin dayattığı kimliği kullanmak zorunda kalan ulusal azınlıklar da kapitalizmin söylem değiştirmesinin sağladığı imkândan yararlanarak varlıklarının tanınması yönündeki taleplerini yükseltti. Kapitalizmin neoliberal hali elbette bireyi kendi haline bırakmaz; o, adını koymasa da her bireyin eninde sonunda kapitalist kültürün çatısı altında toplanacağı inancında. Fakat buna rağmen kendisini mutlaka bir grupta tanımlama ihtiyacı duyan bireylerin, din ve dil etrafında kürlenme eğiliminde oldukları görülüyor. Bu durumu, yeni kimlikler çıkana dek eskisinin geçerliliğini koruması olarak görebiliriz. Kimbilir, belki de kapitalizm, sermayesi gibi üretim nesnesi olarak gördüğü bireye yeni bir kimlik tahsis etmeyecektir.

Acaba, kapitalizmin “Dinler Arası Diyalog”, “çokkültürlülük”, “çokdillilik”, “azınlık hakları” gibi kavramlara başvurusu, toplumsal hakları kabullenip saygı duymasıyla mı ilgili yoksa bu kavramlar bizim anlamak istediğimizin dışında başka amaçlara mı hizmet ediyor. “Bilgi Çağı” olarak adlandırılan bir zamanda eğitim kurumlarında bilgi kaynağı olarak dinin işaret edilmesi; dinin ve günlük hayatta karşılığı olmayan dogmaların eğitim, kültür ve sosyal hayatı olduğu gibi bireyin toplumla ve devletle ilişkisini düzenleyen temel öğreti olarak yüceltilmesi “özgürlük” vadeden söylemlerle çelişmiyor mu? Bu yazıda “dil” ve “din”i merkeze alarak bu soruları tartışmak istiyoruz.

Türkiye Sol’u, 1970’in ikinci yarısında anadilinde eğitim hakkını siyasi mücadelesinin vazgeçilmez normlarından biri olarak gündemine aldığı anda, bugün bu hakkın meşruiyet dayanağı gibi sunulan birçok uluslararası sözleşme ortada yoktu. O kuşak, anadilinde eğitim hakkını yasallık dayanağı aramadan savundu. 70 kuşağına göre her ulusun kendi kaderini tayin hakkı vardı; “azınlık hakları”, “bölgesel haklar”, “çokkültürlülük”, “çokdillilik” gibi kavramlar yerine, birinin diğerine hak bahsetmesinin söz konusu olamayacağı *imtiyazsız toplum* kavramı kullanılırdı. Ayrıca savunduğu fikirler, meşruiyetini inandığı değerlerden, yani ideolojilerinden alırdı.

Fakat o dönemde Sol’un karşısında direnç unsuru olan yerel ve uluslararası güçler, daha sonra, bu konudaki fikrini revize edip rahatlıkla Sol literatürden üretilmiş kavramları kullanmaya başladı. Özellikle 1990’lı yıllardan sonra çok kültürlülük, çok dillilik gibi “demokratik” kavramlara uluslararası metinlerde yer verildiğini gördük. Bunlardan bazılarını anımsayalım: AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, 1970) bünyesinde faaliyet gösteren **Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri** (1992), **Azınlıkların Eğitim Haklarına İlişkin Lahey Tavsiyeleri** (1996); **Ulusal ya da Etnik, Dini ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Hakkında Bildirge** (BM, 1992). Aynı tarihlerde imza altına alınmış AB Konseyi ve AB (Avrupa Birliği) belgeleri de var: **Yerel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı** (1992), **Ulusal Azınlıklar Bildirgesi** (1993) ve **Ulusal Azınlıkların Korunması Hakkında Çerçeve Sözleşmesi** (1994). Bunların yanı sıra **Dil Hakları Evrensel Bildirgesi** (Barselona), **Halkların Kolektif Hakları Evrensel Bildirgesi** (Barselona 1960), **Uluslararası PEN Kulübü Çeviri ve Dil Hakları Komitesi Bildirgesi** (1993), **Orta Amerika İnsan Hakları Komisyonu Yerli Halkların Hakları Bildirgesi** (BM 1995) gibi çok sayıda demokratik yapılanmanın yanı sıra bölgesel bildirgeden söz edebiliriz. **Uluslararası Anadili Günü** ise UNESCO tarafından 1997’de ilan edilmiştir.

Akademi ve kimi düşünce(!) kuruluşlarının unutulmuş etnik toplulukları araştırma konusu yapması ve onlar hakkında raporlar hazırlaması da aynı tarihlerde başlar. Bu konuda başvurduğumuz birçok makalenin 90'lı yılların ikinci yarısından sonraki tarihe ait olduğunu görürüz. Öyle ki hiç umulmadık siyasi hareketlerden, kişi ve kuruluşlardan etnik nüfusun dil ve kültürel haklarına, özellikle de anadilinde eğitim hakkına ilişkin raporlar çıkmaya başladı. Belki ileride değinme fırsatı bulamayız, belirtmek gerekir ki Batı Avrupa'nın azınlık ve etnik unsurlara ilgisinin Avrupa devletlerinde artan göçmen nüfusun taleplerini karşılamak gibi bir amacı bulunmamaktadır. Zaten sözünü ettiğimiz uluslararası metinlerde göçmen nüfusun haklarından söz edilmez; bildirgelerin mesajı, o tarihlerde dağıtılmaya çalışılan Yugoslavya, SSCB, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk'a ve sıradaki diğerlerinedir.

*Kültürel mirasın, dilsel ve kültürel çeşitliliğin korunması; insanlığın ortak geçmişine sahip çıkma, ötekileştirme politikalarına itiraz* Sol'un düşündüğü değil, örgütlendiği, uğruna eylem planlayıp gerçekleştirdiği değerlerin başında geliyor. Peki, nasıl oluyor da anadilinde eğitimin insan hakkı olduğunu tüzüğüne koyan (Eğitim Sen) ile onu ihbar eden, bu eyleminden dolayı yargılayan; Türkiye'nin ilk sinemasının (Emek sineması) yerine AVM yapılmasına izin verenle, bu tarihi mirasın korunması gerektiği uyarısını yapanlar aynı politik ve kültürel kavramları rahatça kullanabiliyorlar? Giyimden yemeye, zevk kültüründen eğitime her bir halkın ürettiği en özgün değerleri bir bir ortadan kaldırıp en ücra köşedeki bireyi bile Batı kültürünün bir parçası haline getiren kapitalizmin çokkültürlülüğe bu denli yatkın durmasından kuşkulanan gerekmez mi? Yukarıda sözünü ettiğimiz sözleşme ve belgelerin sermayenin küreselleştirdiği, kendi hukukunu uluslararasılaştırdığı bir dönemde egemenliğin kaleminden çıkması sorgulanması gereken bir durum değil mi?

Olup bitenleri anlama kapasitesi olduğunu düşündüğümüz çok sayıda "aydın", yeni mücadele yolları geliştirmeyi, onun içinde olmayı gerektiren bu zihinsel çabaya katılmak yerine uluslararası finans kuruluşlarının proje desteği adı altında sunduğu imkânlardan ekonomik yarar elde etmenin daha "akıllıca" olduğunu gördü. Fakat erken uyarı sistemini her daim çalışır durumda tutan pek az entelektüel bu kuşku dolu dili sorguladı ve neoliberalizmin, çok kültürlülüğü ve onun sonucu olarak ortaya çıkan çokdilliliği, uzun soluklu mücadelesi sonunda ezilen halkların hakkını teslim etmek için insan hakları normlarına ekmediğini gördü. İlk akla gelen, tasfiye edeceği ulus devletle hesaplaşırken kapitalizmin, ulus devlet içinden müttefik yaratmasına hizmet eden stratejik bir politika olduğu yönündeydi. Peki, ama kapitalizm kendi elleriyle inşa ettiği ulus devleti niçin tasfiye etmek istesin ki?

Ekonomik anlamda üretim, tüketim, dağıtım, bölüşüm, mülkiyet ve finans yapısı değişen kapitalizm, neoliberalizm olarak adlandırdığımız yeni döneminde, doğal olarak önceki siyasal örgütlenme biçimiyle yoluna devam edemez, toplumla ilişkisini klasik (modernizm) kapitalizmin milliyetçilik ideolojisiyle sürdüremezdi. Kendisi için yeni yönetim biçimleri geliştirirken toplumun, bireyin kültürel yapısını da değiştirmek zorundaydı. Çünkü milliyetçilik küreselleşmiş kapitalizmin siyasi taleplerini karşılamak bir yana, onun önünde engel teşkil eden bir kültür üretmekteydi.

Milliyetçilik, Avrupa faşizmiyle birlikte büyük yara almış, ulus devletlerin içinde yer alan etnik gruplar, milliyetçiliğe dayalı devlet sözleşmesinin kendileri için güvence olmadığını acı deneyimlerle görmüşlerdi. Ulus devlete adını veren milliyetlerin, kuruluş aşamasında azınlıklardan esirgemediği hoşgörüsü, ulus devlet sınırının güvence altına alınmasıyla son bulmuş; Sol'un (hümanistlerin) hem teorik hem pratik eleştirisi ile farklı milliyetlere mensup ezilen halkların egemen milleti temsil eden devletle olan bağını zayıflatmış; bu da milliyetçiliğin temsil gücünü, kapsayıcılığını tartışılabilir duruma düşürmüştü. Öte yandan sınıflar arası eşitsizliğin daha da belirginleşmesi, milliyet özelliği olarak sunulan kültürün aslında bir burjuva dayatması olduğunun da anlaşılmasına yol açmıştı. Medya araçlarının kullanımının yaygınlaşması, daha önce pek görünmez olan burjuva yaşam tarzı arada bir de olsa şehir merkezlerine inen yoksulların gözüne batırılmıştı. Burjuvazi, aynı yaşam koşullarına ulaşma imkânı sunmayaca-

ğına göre, yoksullara, kendi yaşam tarzlarının önemli ve korunması gereken bir değer olarak sahiplenmelerini önermeliydi.

Toplumla arasındaki bağı zedelenmiş olan milliyetçilik, küreselleşen sermayenin uzak diyarlardaki devlet ve toplumlarla iletişim kurmasında da sorun teşkil ediyordu. Dünyanın en ücra köşesindeki her bir bireyi müşteri olarak tezgâha çekebilmek, onları üretim, tüketim ve güvenlik ilişkisinin parçası olarak tanımak, birinin diğerinden üstün olduğu iddiasından vazgeçmeyi gerektiriyordu. Sovyet Bloku'nu çözmek; Polonya'yı, Sovyetleri ve diğer Doğu Bloku ülkelerini müşteri portföyüne dahil edebilmek için Napolyon'la başlayan Batı Avrupa milliyetçiliği ile yola çıkılamazdı. Hem, kendini güçlü hissettiği anda ulus devleti yayılma yönünde motive eden milliyetçilik, güçsüz ulus devletlerde antiemperyalist reflekslerin harekete geçmesi yönünde bir işlev de görebiliyordu. Bu tip ulus devletlerin kuruluş sürecinde geliştirmiş oldukları kendine özgü kimlikleri (dil, yaşam tarzı, kuruluş tarihi, vb.), büyük özveriler sonunda biriktirilmiş korunmaya değer mülkiyetleri (ulusal mülkiyetler) kültürel ortaklığın (birliğin) bozulmasının önündeki en büyük engeldi. Öyleyse, mülkiyet edinme ve paraya ulaşmada her yolu meşru bulan yeni sermayenin rahat hareket etmesi önündeki milliyetçilik engeli acilen ortadan kaldırılmalıydı. Modern devletin kurucu ideolojisi olan milliyetçiliğin yerine, herkesin kendisini içinde bulacağı, önemli hissedeceği fakat aynı zamanda herhangi bir değer etrafında değil de ilişkileri sadece ticari düzeye kalan tanımsız bir toplum düzenine geçilmeliydi.

Bu nedenle kapitalizm, sınıfsal eşitsizlikler hariç; mikro kültürlerin önemine vurgu yapan, etnik ve dini yapıları önemli bulduğu izlenimi yaratan yeni bir dil ve politika geliştirdi. Ulus devlet sürecinde burjuva kültürü tarafından baskılanmış “kültür” kalıntıları ve ritüellerinin arkeolojik değeri, halkın heyecanını artırır, zevk almasını sağlardı. Böylece ulus devletlerin egemen milliyetine ait ortak kimliğinin temsil gücünü sorgulayan etnik ve dini gruplar, keşfettiği kendine ait olanı, yeni kimliği olarak benimseyebilir ve ulus devletin ortak amaçlarına yabancılaşabilir, meşru bulmadığı kimliği yerine kültürel değerlerini kendini tanımlayan kimlik olarak kullanabilirdi. Kapitalizmin mikro kültürleri ve dini yüceltmesi, hem toplumun her hücresiyle iletişim geliştirmesini hem de ulus devletle gireceği hesaplaşmada yerel müttefikler bulmasını sağlayacaktı. Doğal olarak militarist yönetim araçlarını da geri çekmesi gerekiyordu. Devlet tekeli yerine rekabete dayalı ticaretin gereği olarak müşteri tercihinin olumsuz yönde etkileyecek her unsur gizlenmeliydi. Kaldı ki teknoloji, güvenlik güçleri yerine medyayı, okulları, dini kurumları, sivil toplum örgütleri adıyla bir araya getirilmiş yapıları kullanarak toplumu kabule dayalı itaatkâr, uysal, sıradan varlıklara dönüştürmenin yolunu mümkün kılıyordu.

Kapitalizm, neoliberal dönemi için yeni bir ideoloji geliştirmede. Aynı amaç etrafında kümelenme, tüm insanoğlunu üretici, tüketici, güvenlikçi ya da ortak olarak gören yeni ticaret kuralına aykırıydı. En ideal ideolojiler bile kabulü mümkün olmayan öneriler içerebilir, sermayenin sınırdan girişini tartışmalı kılabilirdi. İdeolojiler ölmeliydi, öyle dendi. Herkes istediği değer yargısına dilediği ölçüde sahip olabilirdi! Milliyetçi ideolojilerinden arınmakta zorlananlara tarihleri anımsatıldı: Orada farklı milletlerin ve dinlerin uyum içinde yaşadığı gösterilerek daha ileri bir toplum tasavvuruna itibar edilmemesi gerektiği alt bilince yerleştirilmeye çalışıldı. Ayrıca egemen ulusun gölgesinde kalmış, unutulmaya yüz tutmuş etnik grupların ve dini azınlıkların tarihini anlatan yayınların teşviki yoluna gidilerek bir yandan ideoloji ihtiyacını karşılayan övünç kaynakları, öte yandan sınıfsal ittifakın önüne geçecek küçük çatışma konuları üretildi. Kapitalizm, kendini yeniden üretecek, varlığını muhafaza edecek yeni araçlar ve müttefikler üretirken bireye, mutluluğunun fırsat ekonomisinde göstereceği performansına bağlı olduğunu gösterdi. Toplumsal mutluluk için ise sıfır maliyetli duygusal tatmin yollarını işaret etti.

Kabuk değiştiren kapitalizmin, ekonomik ve siyasal araçlarıyla denetim altında tuttuğu dinleri raftaki yerinden alıp siyasi aktör olarak toplumun önüne koyması bu döneme rastlar. Din, iki yüz yıllık modernleşme döneminde birçok Tanrı buyruğunda ısrar etmeyeceği bir noktaya gelmiş ve ayrıca feodal

toprak sahiplerinden sonra yeni dönemin egemeni kapitalist sermaye ile yoluna devam edebileceğini zaten kanıtlamıştı. Bu, Batı’da modernizm içinde evrimleşmiş Hristiyanlık, Yahudilik, Musevilik için geçerliydi (Papa’nın 1980’li yıllardan sonraki rolünü anımsayalım). Oysa modern dünya tarihinde henüz bir bölüm başlığı bile olamamış Müslüman toplumlarda radikal taleplerle ortaya çıkan gruplar (Her ne kadar Batılı askeri ve istihbarat örgütlerinin denetiminde olsalar da) bu yeni düzene karşı direnç unsuru olabilirlerdi. Batı sermayesinin hareket alanını genişletmek, Batı algısını değiştirmeyi zorunlu kıldığına göre Müslüman ülkelere bir model sunmak gerekliydi; Batı ile tarihsel ilişkisi, çok partili ve seçime dayalı sistemi ile kavgasız, gürültüsüz bir dönüşüme en elverişli yapısıyla Türkiye, model olarak hazırlandı. Ayrıca neoliberalizmin Müslüman ülkelerdeki neoliberal “aydınlar”ı, küresel sermayenin asıl ulaşmak istediği Müslüman ülkelerdeki radikalleşme eğilimi taşıyan unsurları, sermayenin ulus devletlerle bağını kopardığına, modernizmi reddettiğine (postmodernizm) ulus devletle kan davalarını da anımsatarak ikna etmekte sorun yaşamadılar. Ortadoks İslami hareketler ise Türkiye’de Gülen Hareketi; Patrick Haenni’nin aktardığına göre Arap dünyasında (Mısırlı) Amr Khaled, Uzak Doğu’da Abdullah Gymnastiar (Endonezyalı) gibi ılımlı İslamcılarının yüreklendirilmesiyle bulundukları noktadan daha seküler çizgiye çekilmeye zorlandı.

Küresel kapitalizmle herhangi bir problem yaşamamış fakat kendi halklarıyla iletişimi kesilmiş Müslüman devletlerin yönetici sınıfı, ticaret hayatına çekilen bu yeni sınıf eliyle tasfiye edildi (Mısır’da Hüsnü Mübarek, Tunus’da Zeynel Abidin Bin Ali, Libya’da Kaddafi, Yemen’de Salih Duveyk - Suriye ve İran henüz belli değil- Bu ülkelerin ortak özelliğinin kısmen uluslaşma sürecine girmiş olması ve ayrıca tasfiyenin ulus devlet özelliği en belirgin olandan başlatılması bu bağlamda üzerinde durulması gereken bir konudur.). Dünyevi davası bulunmayan, buna rağmen iktidar mücadelesi deneyimine sahip ve aynı zamanda Hristiyan Batı sermayesinin sunduğu imkânlardan yararlanma arzusunu gizlemeyen; tabi ki küresel sermayeyi tehdit etmek yerine onunla uzlaşıp ticari ortağı olmaya aday olduklarını gösterebilen bu grupların iktidar talepleri, yeni düzenin yöneticileri olarak atanmalarıyla karşılanmış oldu.

Görüldüğü gibi kapitalizm, kendini muhafaza edebilmek uğruna her zaman olduğu gibi her türlü muhafazakârlıkla ittifak kurabiliyor. Onun “çokkültürlülük”ü, kimilerinin sandığı gibi özgürlük alanını genişleten yeni bir kimlik vaat etmiyor; aksine, din ve dil ekseninde yeni bir muhafazakârlık inşa ediyor. Kapitalizm, bu yeni muhafazakârlığı, satın aldığı mevcutlarla yukarıdan aşağıya inşa ederken daha güvenilir ve kalıcı müttefiklerini ise okullarda onların eliyle hazırlamaktadır. Kapitalizmin yeni muhafazakâr kitlesini yaratmak, esnek birey projesini gerçekleştirmek için bilginin iletilmesi ve işlendiği kurumlara, en başta da okullara saldırmasını bu bağlamda ele almak gerek. Az çok bilgi ile işleyen kurumlar ve kültürel faaliyet alanlarına bilimsellikten, toplumsallıktan, eleştirellikten arındırılmak üzere müdahale edilmesi; öğretmenin dönüştürücü rolünün elinden alınması, müfredatların, öğretme yöntem ve tekniklerinin değiştirilmesi; ders kitaplarında yer alan bilimsel bilgilerin ve insan zihninin ürettiği değer yargılarının zihni yormayan bilgilerle, bireyin geçmişe dönmesini telkin eden dinsel, geleneksel kültürel alışkanlıklarla yer değiştirmesi hiç kuşkusuz Frank Furedi’nin<sup>2</sup> dediği gibi sıradanlığın yüceltilmesi anlamına geliyor.

İnanma ve kanaate dayalı bilgileri yüceltirseniz, çeşitliliği ve yaygınlığı sayesinde kitleleri, farklılıkları önemseyen, çoğunluğa saygı duyan demokrat bir siyasete sahip olduğunuz fikrine inandırabilirsiniz. Sıradan fikirleri yücelttiğinizde, toplumla ters düşmeyen biri olarak kabul edilebilir siyasi figür olarak başarıdan başarıya koşabilirsiniz. Sıradan bilginin, alıcının ihtiyacını karşılamak, müşterinin kullanabileceği kadar kolay algılanabilirlik, basit ve kullanışlılık gibi müşterinin talebiyle örtüşen bir başka özelliği daha vardır. Zihinsel çaba gerektirmeyen bilgi (ticari bilgi) hem satışı kolaylaştırır hem de toplumu sıradan ve ilgisiz vatandaşlar topluluğuna dönüştürme işlevini hakkıyla yerine getirir. Böyle bir topluluğa artık, mutluluğunun fırsat ekonomisinde göstereceği performansa bağlı olduğunu gösterebilirsiniz.

2 Nereye Gitti Bu Entelektüeller, Birleşik Y., 2010